

5. Костомаров Микола. Історія України в життєписах ви значніших єї діячів. Переложив Олександр Барвінський. – Львів, 1918.
6. Котляр М.Ф. Данило Галицький. – К., 1979.
7. Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. – К., 1984.
8. Літопис Руський. За Іпатським списком переклав Леонід Махновець. – К., 1990.
9. Печеніжинський В. Дорогичинське побоїще. Вікно в історію // Жовтень. – 1972. – № 3.
10. Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т.1. До середини XVII ст. – К., 1992.
11. Шараневич И. История Галицко-Володимирской Руси. От найдавніших времен до року 1453. – Львов, 1863.

Grabovetsky V.

THE BATTLE OF 1245 AT YAROSLAV – A PROMINENT PAGE IN HISTORY OF MILITARY ART

(Dedicated to the 800 anniversary of Dantlo Halatsky's birth).

The article of the outstanding historian is dedicated to one of the most successful victories of Danylo Halatsky over the Hungarian troops – the battle at Yaroslav, 1245.

On the basis of deep analysis of chronic sources, the author views upon the preconditions, course and consequences of the battle for the further fate of Halych Volyn State. In addition, interesting points of view on the battle at Yaroslav, that was one of largest one not only in the Kyiv Russ, of that time, but in the whole western Europe, are presented.

О.Б.Ярошинський

РУШЙНІ СИЛИ ВИЗВОЛЬНОГО ПРОЦЕСУ НА ВОЛИНІ В СЕРЕДИНІ XVII ст.

У ході аналізу проблеми автором було опрацьовано матеріали актів про 137 народних виступів на Волині в 1648-1653 рр. час розгортання на цій території визвольної боротьби. Зведені показники соціального складу учасників виступів дають можливість визначити питому вагу основних типів визвольних акцій за складом: селянські (51,8%), селянсько-міщанські (23,3%), селянсько-козацькі (8,8%), селянсько-міщансько-козацькі (2,2%), міщанські (13,1%), міщансько-козацькі (0,75%).

Домінуючою силою місцевого народного руху було селянство. Воно брало участь у 86,1% усіх документально підтверджених виступів. При цьому, більшість з них були виключно селянськими (51,8% усіх виступів). У селянських виступах здебільшого брали участь усі прошарки цієї соціальної групи. У більшості скарг звинувачуються усі мешканці сіл. Участь сільської верхівки прослідковується тільки у 7,3% виступів. Про суперечності між сільською верхівкою і громадою стверджує лише скарга про події у Бельові і Дикові, у ході яких покарано вїта із помічниками, котрі перешкоджали захопленню шляхетського майна [1]. Визвольна хвиля залучила до складу сільських повстанців не лише сільську верхівку, а й

сільське духовенство та окремих шляхетських представників. Участь духовенства підтверджується у 5,1, шляхти – 2,2, козацтва – 11, “робітних” людей у 2,9 відсотка селянських виступів 1648-1653 рр.

Другою рушійною силою руху було міщанство. З його участю відбулося 39,4% документально підтверджених акцій, які охопили 44 волинські міста і містечка (39,6% їх кількості у воєводстві). Понад дві третини виступів, що відбувалися з участю міщанства, зафіксовано у Луцькому повіті (70,4%). Самостійні міщанські виступи складають 13,3%. 23,3% виступів – селянсько-міщанські. 4 виступи (3%) здійснювалися спільно з козаками. Кожний п'ятий міщанський виступ зв'язаний з участю міського патриціату (7,3% усіх виступів) – лавників, райців, ленвойтів, бурмістрів, війтів. Особливо помітну роль міська верхівка відіграла під час акцій у Луцьку, Ковелі, Колках, Чарторийську, Кременці, Горохові, Крилові, Звягелі. Документи вміщують інформацію про ремісничий фах учасників виступів у Ковелі, Луцьку, Володимирі, Клевані, Колках, Чарторийську, Четверті та інших містах. Серед повстанців були кравці, кушніри, шевці, ткачі, котлярі, ковалі, бровари, солодівники, смолярі, гончарі, мельники, пекарі, теслярі, муляри, малярі, бондарі, різники, золотарі, фурмани, свинопаси, козопаси, воротні і сторожові (замкові слуги). Про зв'язок купецтва із народними виступами свідчить лише одна скарга, що зв'язана із осінніми подіями 1648 р. у м. Луцьку [2]. Вплив духовенства, шляхти, козацтва простежується відповідно у 0,75, 1,5, 3,0 відсотках виступів міщан. Траплялися випадки переходу міщан на бік супротивника. Так, міщани Старокостянтинова, після відходу основних частин української армії під Пилявці, пов'язали у своїх будинках 70 козаків і передали полякам, сподіваючись на їх милосердя за попередню невірність [3]. Документи підтверджують також випадок виступу міських низів проти частини міського патриціату (Луцьк, вересень 1648 р.) [4].

Духовенство брало участь у 5,1% виступів. Здебільшого воно виступало в ролі організаторів та керівників селянської боротьби. Духовний стан серед повстанців в основному представляло нижче духовенство та їх діти (поповичі). У Колодяжному головними учасниками нападу на шляхетський маєток були монахи, керовані священником. Але траплялися випадки включення в акції вищого духовенства. Так, представник Києво-Печерського монастиря підбурював селян Городка-Бегені за вказівкою архимандрита І.Тризни. Вагому допомогу повстанцям М.Кривоноса надавав владику Луцький Афанасій [5]. Запізнілим усвідомленням шляхтою ролі релігійної проблеми у визвольному процесі пояснюється поява сеймової постанови від 12 січня 1650 р. про підтвердження давніх прав і вольностей православному руському народу, рівноправності православних священників [6].

Волинська шляхта опинилася в антиукраїнському військово-політичному таборі. Частина її втекла на польські землі, більшість брала участь у військових акціях, захищаючи панування Речі Посполитої. Відомо, що Б.Хмельницький напередодні першого походу на Волинь покладав надії на прихильність волинської аристократії і шляхти до національно-визвольної боротьби. Ймовірно, що саме цим були викликані кроки щодо забезпечення схоронності маєтків Д.Заславського та А.Киселя, гарантування прав повернення до маєтків у 1649 р. і т.п. [7]. Однак більшість шляхтичів і князів негативно сприйняла не лише Селянську війну, а й визвольні процеси, спрямовані на утворення Української держави. Зважаючи на неспроможність Речі Посполитої приборкати народну боротьбу, волинська шляхта прийняла сеймикову постанову про утворення шляхетського ополчення супроти повстанців. Аналіз сеймикових інструкцій 1650-1657 рр. свідчить про відсугність будь-яких національних вимог та повну підтримку шляхтою дій колоніальної влади [8]. Тому висновок про можливість визнання юрисдикції Української держави частина представників волинської шляхти робить лише у 1657 р. Звернення шляхти з Олики до Б.Хмельницького визнало потребу встановлення протекторату гетьмана у краї [9]. Про політичні хитання А.Ліщинського, С.Четвертинського, Ю.Немирича, панів Головінських, Козинських, Новосельських та представників інших аристократичних родів у другій половині 50-х років повідомляв коронному канцлеру каштелян Беньовський [10]. Проте у період визвольних змагань на Волині лише окремі представники шляхетського середовища підтримували боротьбу свого народу. Скарги свідчать про участь шляхти у 5,1% народних виступів. Й.Кадлубицький керував селянським нападом на маєток у с. Ільковцях. Шляхтич В.Бережницький очолював акції в Осовій і Курчичах. Невідомий шляхтич керував рейдом повстанців у надслучанському Поліссі. Представники шляхти спрямовували окремі дії повстанців у Луцьку, Гощі, Четвертні. Помітну роль в антипольській, антикатолицькій боротьбі відіграв Ф.Липка. Засуджений Люблінським трибуналом, він пізніше добився королівської охоронної грамоти і звання королівського слуги. Вплив на розвиток визвольного руху мали Немирич, Красносельський, Гуляницький [11]. Позитивну роль у поширенні українських державницьких настроїв серед шляхти східної Волині у 1657-1658 рр. відіграв керівник козацької залози І.Тарнавський [12].

Однак переважна більшість волинської шляхти вбачала у колоніальній системі Речі Посполитої запоруку збереження свого панівного становища та захисту економічних інтересів. Тому вона із зброєю в руках втілювала антиукраїнську програму Польщі. Виявившись неспроможними до національної звитяги, окремі представники шляхти прагнули вико-

ристати період шляхетської паніки з грабіжницькою метою. У скаргах зафіксовано більше десятка випадків феодалських наїздів, що супроводжувалися грабежами сусідніх маєтків, євреїв, побиттям селян, підпалами. Так, шляхтич Н.Зданевич здійснив наїзд на с. Кривичі, грабував маєток, вимагав від невідданих йому селян Городка виконання повинностей на його користь. Садовський урядник Каменський грабував маєтки, бив селян Туличева і Колпитова. Т.Золотницький пограбував євреїв м. Берестечка. Надвірна хоругва А.Киселя пограбувала і розорила маєтки Загоровського у селах Хорові, Воловичах, Загайцях, а його слуги спалили селянські двори у с. Користь [13].

Загони козацтва з'явилися на Волині влітку 1648 р. разом із українськими військовими формуваннями М.Кривоноса, П.Головацького і Б.Хмельницького. Козацтво відіграло виняткову роль у визволенні південної частини воєводства. На решті території рейди козацьких загонів підштовхували волинян до радикальних форм і методів боротьби. Картографування козацьких рейдів показало попередню обізнаність їх учасників із волинською територією. Ці рейди, як правило, не відхилялися від заздалегідь обраного маршруту. Це свідчить про високий рівень розвідкової справи та наявність у загонах вихідців з Волині. Останнім, ймовірно, мотивуються причини довготривалого перебування окремих козацьких представників на території, залишеній українськими підрозділами. Документально підтверджено участь козацтва у кожному десятому виступі (9,5%). Картографування народних виступів підтверджує активність волинян, котрі проживали поблизу маршрутів козацьких рейдів. Розгортання боротьби на півдні і в центрі Волині зв'язане із появою тут козацьких підрозділів. Із відходом козацтва наприкінці 1648 р. відбувається помітний спад революційного піднесення. У зв'язку з участю у татарських нападах козацтво втратило попередній авторитет, а "козацький ідеал" перестав бути генератором соціальної активності волинян. Разом із цим найактивніша частина волинських повстанців, злившись із козацтвом, долучилася до формування української державної еліти (Г.Яскевич, Г.Гуляницький, М.Тиша, І.Дунець, П.Тстеря, М.Таборенко та ін.) [14].

Таким чином, дослідження соціального складу волинських повстанців дало можливість виділити основні типи виступів за складом (селянські, селянсько-міщанські, селянсько-міщансько-козацькі, міщанські, міщансько-козацькі), визначити домінуючу рушійну силу боротьби (селянство і міщанство), активну роль православного духовенства та незначної кількості місцевої шляхти. Козацтво брало участь у кожному десятому повстанському виступі 1648 р., але після руйнівних татарських рейдів осені 1649 р., що відбувалися за участю козаків, воно стало втрачати авторитет у місцевого населення.

1. Архив Юго-Западной России (дали – Архив ЮЗР) – К., 1914. – Ч.3. – Т.4. – С.177-179.
2. Там само. – С. 45-47, 151-153, 175-177, 202-205, 206-207, 228-229, 331-333, 356-359, 360-362, 392-394, 417-419, 424-428, 459-464.
3. Джерела до історії України-Руси. – Львів, 1898. Т 4(1). – С.87.
4. Архив ЮЗР. – Ч.3. – Т.4. – С.409 (I), 447; Донесение папского нунция И.Торреса архиепископа Андрианопольского о событиях в Польше во время восстания Б.Хмельницкого // Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России. – К., 1916. – Вып.2. – С.115; Szajnocha K. Dwa lata dziejow naszych Opowiadanie i źródła – Lwów, 1869. – № 2. – S.387.
5. Архив ЮЗР. – Ч.3. – Т.4. – С. 165-166, 343-345, 584-585; Восоединение Украины с Россией. Документы и материалы в трех томах. – М., 1954. – Т.2. – С. 261-263.
6. Архив ЮЗР. – Ч.3. – Т.4. – С. 382-384.
7. Там само. – С. 56, 251; Документы об освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг. – К., 1965. – С. 228; Мышник Ю. Новые документы Б.Хмельницкого об антифеодальной борьбе народных масс на Украине и социальной политике гетманской администрации в период Освободительной войны украинского народа 1648-1654 гг. // Актуальные проблемы аграрной истории Украины. Сб. научн. трудов. – Днепропетровск, 1980. – С. 180-182; Szajnocha K. Op. cit. – Т.2. – С. 394-395.
8. Архив ЮЗР. – К., 1861. – Ч.2. – Т.1. – С. 378-389, 391-413, 431-439, 440-445, 456-463, 464-475; Архив ЮЗР. – Ч.3. – Т.4. – С. 86-87, 398-399, 543-545.
9. Липинський В. Україна на переломі 1657-1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII столітті. Філадельфія, 1991. – С.172, 186.
10. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – СПб., 1861. – Т.3. – С.105; Липинський В. Україна на переломі... – С.189.
11. Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов. – К., 1845. – Т.1. – Отд. 3. – С. 207; Архив ЮЗР. – Ч.3. – Т.4. – С. 151-153, 175-177, 190-192, 305-306, 307-311, 313-314, 378 (III), 409 (I), 438-440, 451 (III, IV), 630 (IV), 741-742; Документы об освободительной войне... – К., 1965. – С.99,110
12. Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов. – К., 1852. – Т.3. – Отд.3. – С. 283.
13. Архив ЮЗР. – Ч.3. – Т.4. – С. 53-54, 367-369, 726-728, 747-751, 814-820.
14. Там само. – С. 709-710; Липинський В. Україна на переломі... – С.154; Його ж. Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. – Філадельфія - Пенсильванія, 1980. – С. 177, 195

Yaroshynskiy O.

THE MOTIVE POWER OF LIBERATION PROCESS IN VOLYN IN THE MIDDLE OF THE XVII CENTURY

The author studies the documentary material about 137 people's revolts in Volyn in 1648-1653. The investigation makes it possible to define the main types of the revolts according to social complement of their participants. The predominant motive power of such revolts was the Ukrainian peasantry and petty bourgeoisie, the orthodox clergy with the insignificant part of local gentry also played an active role.